

AZ EMBER TRAGÉDIÁJA

Magyar irodalom, daljáték és mitológia a rajzasztalon

A Norvég Filmintézet, az Oslói Egyetem Média és kommunikációs Intézete, az oslói Magyar Nagykövetség, valamint a Norvég-Magyar Egyesület félnapos oktatói-tudományos konferenciát rendezett az irodalom, a zene, és a rajzfilm adaptációk jegyében. Vendégünk volt Magyarországról Jankovics Marcell Kossuth-díjas filmrendező, író. Jeszenszky Géza történész, Wolfgang Plagge zeneszerző és Helge Rønning irodalom/média professzor tartott bevezető előadást a szeptember 21.-ei rendezvényen. Jankovics Marcell rövid- és egészestés rajzfilmjei szolgáltak illusztrációul.

Jankovics Marcell a konferencia pódiumán

A hatóság rendezvényen Jeszenszky Géza nagykövet rövid angol nyelvű beszélgetés keretében mutatta be a Kossuth-díj mellett mintegy negyven kitüntetéssel és díjjal világszerte elismert rajzfilm-rendezőt – aki egyébként osztálytársa volt az általános iskolában.

Jeszenszky Géza: Minek köszönhető, hogy miután hamis vádak miatt apját a Rákosi-korszakban életfogytiglani börtönre ítélték és a családot kitelepítették, s ezért érettségi után nem vették fel semmilyen felsőoktatási intézménybe, csak fizikai munkásként tudott elhelyezkedni, az 1960-as évek közepén már önálló rajzfilmeket tudott készíteni?

Jankovics Marcell: Az ötvenes években valóban egy kis faluba számúzva éltünk, nehéz körülmények között, de a falusi élet, a föld művelése számomra meghatározó élmény volt. Apám a börtönben a minden alapot nélkülöző ítélet és a bánásmód következtében agyvérzést kapott, ennek ellenére csak az 1956-os forradalom szabadította ki, de utána is állandó megfigyelés alatt állt. Gimnáziumba is csak a pannonhalmi bencésekhez mehettek, a vágyott építészmérnökségről így le kellett mondanom. Rajzkészségem alapján, véletlen kapcsolatok

révén 1960-ban azonban felvettek a Pannónia Filmstúdióba fázisrajzoló gyakor-
noknak, és ott hamarosan alkotó munkakörbe kerültem, 1965-ben kineveztek
rendezőnek.

J.G. Nemzedékünknek – hacsak szüleink nem tartoztak a kommunista elithez
- valóban nagyon meg kellett küzdenie előbb az egyetemi felvételért, majd a sze-
rény karrierért, a családalapítást lehetővé tevő jövedelemért. Közrejátszott-e ez a
küzdelmet – általában jelképesen, sok esetben szatirikusan - bemutató rajzfilmje-
id mint a Küzdelem vagy a Sziszifusz megszületésében? Talán nemcsak a saját
életedre, hanem a magyar nemzet ezeréves küzdelmeire is gondoltál, amit a törté-
nelmünkről kítűnő hatszáz oldalas szintézist író brit Bryan Cartledge *The Will to
Survive* (magyar kiadásban a cím *Megmaradni*) találó címmel fejezett ki?

J.M. A küzdelem az egész világtörténelem egyik vezérmotívuma, és az egyén
életét is végigkíséri. Talán nem tudatosan az említettek inspiráltak, de a saját fia-
talkori élményeimnek biztosan megvolt a szerepük filmjeim témájában és megva-
lósításukban.

J.G. A magyar népmesék és legendák filmre vitelével mit akartál elérni?

J.M. A népben élő hagyományainkban nagyon erős a képi elem, de ha törté-
neteket olvasok, azok bennem mindig képekben jelennek meg. Nemcsak a gyer-
mekek kezébe szokás illusztrált könyveket adni, a felnőttek is szívesen fogadják
ezeket. A képernyőhöz szokott emberekhez – úgy gondolom – könnyebben juttat-
hatjuk el történelmünket, mitológiánkat képek, esetemben rajzfilmek formájában.

J.G. A *Tragédia* világhírű irodalmi alkotás, egy gondolatokban rendkívül
gazdag filozófiai és világtörténeti drámai költemény. Az *Economist* hetilap 2009-
ben a haladásról elmélkedő karácsonyi esszében Madách művéből indult ki. Az

interpretációk közül melyik áll hozzád a legközelebb? A látszólagos reménytelenségben is a remény üzenete?

J.M. ??

JG: Vagy az ember kettős énjére mutató?

JM: Sok tekintetben a darab főszereplője Lucifer, akinek a tagadása mindig új erőfeszítésekre sarkallja Ádámot. A név értelme, „fényhordó,” azt is jelentheti, hogy Lucifer csak látszólag a gonosz megtestesítője, bennünk van Ádám is és Lucifer is.

JG: Noha azt szokták mondani, hogy Éva szerepe Madách rosszul sikerült házasságát tükrözi, hiszen Éva viszi a bűnbe Ádámot az Édenkertben. Ugyanakkor Éva az ideál, ő lelkesíti Ádámot, aki a jobb világot keresi. Én sehol sem olvastam, hallottam szebb szavakat a nőről, Goethe „das ewig Weibliche”-ről, mint amikor Éva a londoni haláltánc végén a sír fölött büszkén (és joggal) mondja: „E földre csak mosolyom hoz gyönyört.” Talán a nőiség, a szerelem erejét igazolja a mű?

JM: Igen, Madách csalódása ellenére hitt a női társ fontosságában és abban, hogy ők a férfiak jobbik énei is. Az én hosszú házasságom is ennek az igazolása...

JG: Én eddig csak 23 éven át készült művednek csak a legelejét láttam, de annak alapján is nagyon vártam ezt a bemutatót. Kedves Marci, mindnyájunk nevében nagyon köszönöm, hogy ezt a nagy munkát, életed főművét, elkészítetted, és eljöttél ide, Oslóba, bemutatni.

Jankovics Marcell nemcsak grafikus és számtalan díjnyertes animációs film rendezője, hanem tanár és művelődéstörténész is. Élete olyan, mint az általa filmre vitt mesék egyike: fiatal korában sok nehézséggel szembesült, de politikai szempontból hátrányos helyzete ellenére kiemelkedett kortársai közül, és számtalan díjat nyert. Amikor szülőhazája, Magyarország felszámolta a kommunizmust, az addigi teendőin kívül tanárként is dolgozott és felkarolta a tehetséges fiatalokat.

Jankovics egy neves középosztálybeli magyar családból származik. Író és politikus nagyapja Pozsonyban élt, míg Csehszlovákia megalapításakor Budapestre nem kellett menekülnie. Fia, Marcell apja a Magyar Nemzeti Bank megbecsült alkalmazottja volt. Két gyermeke közül Marcell a fiatalabb, 1941-ben született. Magyarországon a II. vh. után a megszálló szovjet hadsereg és magyar kiszolgálói hamarosan elfojtották a többpárti demokráciát. A kommunista hatalomátvétel után Marcell édesapját 'burzsoá népellenségnek' nyilvánították. 1950-ben alaptalanul kémkedéssel vádolták, és kegyetlen kihallgatások után "csak" életfogytiglanra ítélték. Az 1956-os forradalom nyitotta ki börtönének ajtaját. Időközben feleségét és gyermekeit kilakoltatták otthonukból, és egy távoli faluba deportálták. Amikor 1953-ban átmenetileg gyengült az elnyomás, a Jankovics család viszközöltözhetett Budapestre, és ezután rokonoknál laktak nagy szegénységben. Marcellnak egyedül a pannonhalmi bencéseknel volt esélye arra, hogy középiskolába járhasson, de ez gyakorlatilag lehetetlenné tette, hogy onnan egyetemre ke-

rülhessen. Érettségi után fizikai munkás lett, majd sikerült fázisrajzolóként állást szereznie a Pannónia Stúdióban. Felismerték rajztehetségét, és előbb rajzolóaszszisztensként, majd rajzolóként dolgozhatott. Az 1960-as évektől enyhült a politikai légkör, és kiemelkedő kreativitása eredményeként filmrendező lett. Egész sor népszerűvé vált animációs filmet köszönhetünk neki, melyek közelebb vitték a közönséghez a magyar mitológiát. Ide tartozik a *Magyar népmesék*, a *Fehérlófia*, az *Ének a csodaszarvasról*. A *Sisyphus* (1974) című alkotását Oscar díjra jelölték, a *Küzdők* cíművel pedig 1977-ben Cannesban megnyerte a legjobb rövidfilmért járó Arany Palma díjat. Eddigi munkásságára *Az ember tragédiájának*, a XIX. századi magyar irodalom e remekművének nemrég elkészült animációs változatával tette fel a koronát.

Jankovics Marcell tehetsége a kommunizmus bukása után virágozhatott ki teljesen. Kinevezték a Pannónia Filmstúdió igazgatójának, meghívták tanítani az Iparművészeti Főiskolára (ma már Moholy-Nagy Iparművészeti Egyetem). Népművészetről és mitológiáról szóló könyveket adhatott ki. 1998 és 2002 között a művészeti és irodalmi ösztöndíjakról döntő magyarországi Nemzeti Kulturális Alapnak volt az elnöke.

(A pódiumi beszélgetés után megnéztünk nyolc kisfilmet. A jegyzéket ld. az összefoglaló végén!)

Egy opera, egy álom s egy tüsszentés

A XIX. és XX. századi magyar művészi kifejezési mód a kettős monarchiában meglévő szoros politikai kapcsolat miatt erősen kötődött az osztrák művészethez – az ebből adódó minden előnnyel és hátránnyal. A végül eljött önállóság hatalmas lelkesedést és öntudatra ébredést váltott ki minden társadalmi rétegből, beleértve a művészi világot is: a Kárpát-medence sajtóságos irodalmi, képzőművészeti és zenei jellegzetességei olyan mértékben felértékelődtek, amihez hasonlót ritkán lehet látni a művészettörténetben. Amikor aztán ezt az újonnan kialakult nemzeti büszkeséget lenyomták az I. vh. végének Magyarország számára tragikus békeegyezményével, mely az ország korábbi területének 70%-ába került, a művészi nacionalizmus jelentősége csak tovább növekedett az országban.

De az Ausztriához való kötődés, a két ország kulturális kifejezőmódjának különbségei és hasonlóságai jelentették a magyar művészek számára az első függetlenségi korszak legfontosabb kulturpolitikai kincseskamráját. Olyan jelenség, mint például az eredeti magyar toborzótánc, a verbunkos, melyet a Császári és Királyi Hadsereg arra "talált ki", hogy fiatal magyarokat toborozzon soraiba, újabb és újabb szórakoztató tánckompozíciók forrásává vált. Az a tény, hogy a magyarokat maga a tánc sokkal jobban érdekelte, mint a katonának állás, csak kiemelte a jelenség humoros oldalát.

A Habsburg időkben egy sor közös művészeti és népi kifejezési forma látott napvilágot, és ezek hozzájárultak ahhoz, hogy Magyarország figyelmét fokozottan ráirányítsák a saját művészi világában megtalálható azonosságokra és eltéré-

sekre. Azután, hogy a Versailles-béke (trianoni döntés, 1919) következtében a magyarok nagy számban kerültek akarataik ellenére külföldre, még fontosabbá vált a művészeti közös nevező – szükségesnek érezték, hogy a határon túli magyarok éppoly magyarnak láthassák magukat, mint a határon belüliek. A magyar művészek egész sora kezdett hozzá, hogy feltérképezze a magyar népi művészetet és zenét – mindenekelőtt olyan zeneszerzők és zenészek, mint Bartók Béla és Kodály Zoltán. Ők ketten hatalmas feltérképező és regisztrációs munkát végeztek, melyhez akkor modernnek számító hangrögzítőket és filmkamerákat használtak. Az általuk összegyűjtött anyag ma is a világ egyik legfontosabb népművészeti kutatási dokumentumának számít.

Az így összegyűjtött anyagot mindketten egyrészt kutatási anyagnak tekintették, másrészt pedig alapanyagként használták saját zenéjükhez. Ezáltal központi szerepet játszottak a következő nemzedékek magyar zenei identitásának kialakításában. Kodály, aki pedagógusnak és írónak is östehetség volt, kifejlesztett egy mára világszerte nagy jelentőségűvé vált magyar zenetanulási módszertant, az ún. Kodály-módszert.

Művészi tevékenysége során Kodálynak csodálatosan sikerült egyszerre érvényesítenie sokoldalú tehetsége minden szálát, és különösen vokális műveivel széles nemzetközi hallgatóságot szerzett magának. Az osztrák Singspiel mintájára saját magyar népiopera-stílus megteremtéséről álmódott. Óriási sikert ért el ezen a területen a *Háry János* című daljátékával, egy szórakoztató, meglehetősen szatirikus történettel, mely egy magyar háborús veteránról, az osztrák-magyar hadsereg huszájáról szól. A szolgálatból való hazatérte után ideje nagy részét a helyi kocsmában tölti, és katonai pályafutásának történeteit meséli (azt, hogy találkozott egy sor ismert személyiséggel, így többek között Napóleon feleségével is, valamint saját kezűleg győzte le Napóleon seregét). Az egésznek az a pikantériája, hogy olyan elegánsan adja elő, hogy minden hallgatója azt kívánja, bárcsak igaz volna... Ezt egy magyar hagyományra való utalással is hangsúlyozza, mely szerint ha valaki rátüsszent egy történetére, akkor a mesélő biztosan igazat mond. Kodály pedig a darabot egy tüsszentéssel kezdi.

Egészében a daljáték olyannyira tele van humorral, szépséggel és pátosszal, hogy igazán megérdemli az egész világ figyelmét. A népzenei ihletés, politikai szatíra, zenekari- és énekművészet – mindez a legmagasabb fokon – egy jó adag szellemességgel keverve a népi-operairodalom különleges virágává teszi ezt a művet. Az elbűvölő szájhős anélkül, hogy igazán felfogná, a nép hőségévé lesz, javíthatatlan nagyotmondó, álmodozó, akinek szavát mi más, mint egy tüsszentés teszi hitelessé.

A daljáték ősbemutatója 1926-ban volt, a trianoni békeszerződést követő szomorú időszakban, így erkölcsi lélekerősítőt is jelentett a magyaroknak. Alcíme: «Háry János kalandozásai Nagyabonytul a Burgváráig». Olyannyira népszerűvé vált, hogy Kodály egy zenekari szvitet is írt a legfontosabb részek koncertváltozataiból. Az operából több film is készült, így például 1941-ben és 1965-ben. Egy mókás változatban Peter Ustinov a mesélő, egy másikban pedig, az 1990-es években, Gérard Depardieu játssza ugyanezt a szerepet.

(Wolfgang Plagge)

A kiselőadás után megnéztük a Richly Zsolt rendezte *Háry János* 1983-as TV filmet (ezúttal mondunk köszönetet Richly Zsolt címzetes egyetemi tanárnak, hogy hozzájárult filmjének oktatási/tudományos célú vetítéséhez).

Az ember tragédiája

- a Paradicsomon kívül -

A magyar kultúrában körülbelül ugyanaz a szerepe a Madách Imre (1823-1864) által írott nagy eszmetörténeti drámának, mint a Peer Gyntnek a norvégban. Sokféleképpen tolmácsolták, és hangsúlyozták a világirodalom más nagy műveivel való kapcsolatait. Ezek közül különösen John Milton *Elveszett Paradicsoma* (Paradise Lost) és *Visszanyert Paradicsoma* (Paradise Regained) – jut az ember eszébe. Ahogyan Milton e két nagy alkotásában bibliai anyagot használt fel ahhoz, hogy tájakat alkosson és értelmezze az ember helyét isteni és földi, jó és rossz között, úgy járja körül Madách a drámájában Ádám, Éva és Lucifer viszonyát.

Mint Miltonnál, Lucifer itt sem csak a csábítás és az ős gonosz megtestesítőjének szerepét kapja, hanem az isteni rend elleni lázadóét is. A bűnbeesésnek és az Isten és a Sátán/Lucifer viszonyának ezt az értelmezését követte William Blake is többek között a Milton költeményéhez és Dante *Isteni színjátékához* (Divina Comedia) készített illusztrációiban. Ez utóbbi egyébként éppoly nagy példányszámban jelent meg, mint *Az ember tragédiája*. A cím egyszerre játszik rá Dante művére és Honoré de Balzac nagy regénysorozatára, az *Emberi színjátékra* (La Comédie Humaine). Tematikai kapcsolat van Madách drámája és Goethe Fausról szóló nagy kettős drámája között is.

A dráma 15 jelenetből áll, és Madách eredetileg olvasásra szánta, de a *Faust*-hoz és a *Peer Gynt*hez hasonlóan ma Magyarországon és a nagyvilágban is játszószínház színpadon. Játékfilmet és animációs filmet is készítettek belőle.

Madách drámájának három fő szereplője, Ádám, Éva és Lucifer különböző alakokban jelenik meg, míg a darab végighalad a világ és az emberiség történelmén, kezdve a teremtéstől, és eljutva a jövő látomásáig. A konfliktus alapja mindvégig az, hogy Ádám nem akarja belátni bűnét, egész idő alatt a tökéletes lét megtalálásának vágya hajtja, és Isten irányítása nélkül saját világának ura akar lenni. Lucifer állandóan csábítja Ádámot, aki mindig csalódik a jobb emberi társadalomról szőtt álmaiban. Ilyenkor újra és újra megjelenik Éva, és visszaadja Ádámnak a reményt. Lucifer szerepe valahol a segítő és a csábító között van. Ez a szerkezet párhuzamba állítható azzal, ahogy Goethe jeleníti meg Faust és Mefisto viszonyát.

A dráma tizenöt jelenete tíz történelmi korszakot elevenít fel. Az elsőben a teremtést és Isten Luciferrel való vitáját ábrázolja. Isten leveti Lucifert a menynekéből, de már csak azután, hogy Lucifer csapdának állította a tudás és a halhatatlanság fáját Ádám és Éva otthonában, a Paradicsomban. A bűnbeesés és kiűzés után Lucifer történelmi utazásra viszi az emberpárt.

(Helge Rønning)

A konferencia záró programjaként *Az ember tragédiája* című rajzfilm bemutatójára került sor.

Az ember tragédiája

A levetített kisfilmek jegyzéke:

Hídavatás – Inauguration (4,5 p, Bélai István filmnovellájából) – 1969

London Film Festival, Az év legjobb filmjei között – 1970

Miskolci Rövidfilm Fesztivál, C.I.D.A.L.C. díj - 1970

Thesszaloniki, Arany Niké - 1972

Elkészül a híd a két part, két világ között. Az emberek végre átmehetnek az egyik oldalról a másikra. Igenám, csakhogy használat előtt a hidat föl is kell avatni.

Hagyományos, színdramaturgiára épülő 'cartoon' stílusban.

Mélyvíz – Deep Water, S. O. S. (1,5 p) - 1970

Annecy, Kitüntető Diploma - 1971

London, Az év legjobb filmjei között – 1971

Valaki fuldoklik. Segítségért kiált, de senki sem siet a segítségére. Megfulladt, pedig kiáltózása a fülünkbe hatolt.

Fekete-fehér, vegyes technika.

Mással beszélnek - Lines Engaged (3 p, tárgyanimáció) – 1971

Miskolci Rövidfilm Fesztivál, az Egyetem díja –1972

Ha beszélni akarok valakivel, de mindenki mással beszél, mit tehetek?

Az élet vize – The Water of Life (3 p, Bojtár Endre novellájából) - 1971

London, Az év legjobb filmjei között – 1973

Ebbe a piszkos vízbe öljem bele magam? Soha!

Hagyományos, 'cartoon' stílusban.

Sisyphus (2 p) – 1974

Zágrábi Animációsfilm Fesztivál, I. díj - 1974

London, Az év legjobb filmjei között - 1974

Teheráni Gyermekfilmfesztivál, Kritikusok díja, Gyermekzsűri díja, Teheráni Egyetem díja – 1975

Hollywood, Oscar díjra jelölve – 1975

Oberhausen, Kitüntető Diploma - 1975

Amíg erővel bírjuk, építjük az életművünket.

Tusrajzok papíron.

Add tovább, számár a végállomás! – *Dirt* (2 p) – 1974

Lille-i Környezetvédelmi Filmek Fesztiválja, A legjobb animációsfilm – 1989

Íme egy lehetséges utolsó csepp – nem a pohárban -, amely elég egy katasztrófához.

Színes filctoll cellen.

Küzdők – Fight (3 p) – 1977

Cannes, Arany Pálma – 1977, *Teherán*, Kritikusok díja – 1977

Chicago, Ezüst Hugo – 1977, *Oberhausen*, Fődíj – 1978

Espinho, Fődíj – 1978

London, Az év legjobb filmjei között – 1978

A szobrász faragja a követ, de a munkája önmagán is rajta hagyja a nyomain. Csak az arcán?

Fekete zsírceruza (szemceruza, chinagraph) papíron.

Prometheus (2 p) – 1992

A lobogó tűz, ahogy öregszünk pislákoló parázssá halványul. De ahogy nő a sötétség körülötte, a parázs is világítani kezd.

Tusrajz papíron.

(A konferenciát szervezte, a fenti összeállítást készítette **Kovács Ferenc**. Az angol és norvég szövegeket **Kunszentí Ágnes** fordította.)

Hívatás, 1969